

ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ДЕРЖАВИ НА ОТРИМАННЯ ДИВІДЕНДІВ

Забезпечення захисту корпоративних прав та інтересів держави є необхідною умовою економічної та соціальної безпеки країни. Особливого значення на сьогодні набуває захист права держави на отримання дивідендів, адже в багатьох випадках реалізація цього права є основною метою участі держави в господарському товаристві (далі — ГТ). У той же час захист зазначеного права на практиці ускладнюється через неузгодженість деяких правових норм, що є причиною неоднакового застосування цих норм судами господарської та адміністративної юрисдикції.

Різні аспекти реалізації та захисту права учасника ГТ на отримання доходів від такої участі розглядали О. Р. Кібенко [1, с. 91–92], О. М. Вінник та В. С. Щербина [2, с. 120], А. Гончаренко [3, с. 106–107], П. О. Порошенко [4, с. 52–56], Д. І. Погрібний [5] та інші науковці, однак, враховуючи особливості правового статусу держави як носія корпоративних прав, питання, пов'язані із захистом права держави на отримання дивідендів, потребують окремого розгляду.

Це зумовлює актуальність питання, яка підсилюється необхідністю створення сталого, передбачуваного механізму захисту права держави на отримання дивідендів.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення захисту права держави на отримання дивідендів.

Виходячи зі ст. 167 ГК України, право держави як учасника ГТ на отримання дивідендів означає законодавчо закріплену можливість держави брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку.

Рішення про виплату дивідендів та їх розмір приймається загальними зборами акціонерного товариства (далі — АТ) згідно зі ст. 30, 33 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі — Закон «Про АТ»). У той же час відповідно до ст. 1 цього Закону управління АТ, у статутних капіталах яких є корпоративні права держави, здійснюється з урахуванням особливостей, визначених законом.

Отже, загальний правовий режим здійснення корпоративних прав, встановлений для інших категорій акціонерів, може застосовуватись до держави лише з врахуванням особливостей, передбачених спеціальним законодавством. Одним зі спеціальних законів щодо цього питання є Закон України «Про

управління об'єктами державної власності», п. 5 ст. 11 якого встановлено, що господарська організація, у статутному фонді якої є корпоративні права держави, за підсумками календарного року зобов'язана спрямувати частину чистого прибутку на виплату дивідендів.

Таким чином, держава має право на щорічне отримання дивідендів від будь-якої господарської організації, у статутному капіталі якої є її частка, за умови отримання такою організацією чистого прибутку у відповідному році. Порядок прийняття рішення про нарахування і сплату дивідендів залежить, в першу чергу, від розміру державної частки. Так, виходячи з п. 4 ст. 11 згаданого Закону, якщо частка держави становить 100 % у статутному капіталі господарської організації, таке рішення приймається безпосередньо без скликання зборів акціонерів суб'єктом управління (КМУ, ФДМУ, уповноваженими органами управління). В інших випадках прийняття рішень щодо виплати дивідендів загальними зборами є обов'язковим, оскільки закон не містить виключень з цього правила для господарських організацій з державною участю.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що суб'єкт управління корпоративними правами держави або загальні збори господарської організації в залежності від розміру державних корпоративних прав зобов'язані за підсумками кожного року приймати рішення про спрямування частини чистого прибутку (дивідендів) до Державного бюджету України (далі — Держбюджет). Однак в реальності такий обов'язок виконується не завжди, що є підставою вжиття заходів захисту порушених прав та інтересів держави, у тому числі за допомогою судової форми захисту. Втім захист права держави на отримання дивідендів часто ускладнюється через невизначеність правової природи цього права та обумовлену цим неоднозначну судову практику як господарських, так і адміністративних судів. Отже, одним із питань, що потребує вирішення для вдосконалення захисту зазначеного права держави, є з'ясування його правової природи.

Судами це право розглядається по-різному: як право держави на отримання частини прибутку товариства, порядок сплати якого відноситься до предмету регулювання бюджетного законодавства [6, 7, 8]; як право держави на участь у розподілі при-

бутку суб'єкта господарювання та одержанні його частини, до порядку реалізації якого слід застосовувати правові норми, які регулюють відносини власності і засади господарювання (у тому числі норми ЦК України, ГК України, Закону України «Про господарські товариства») [9, 10, 11]. Через це суди в деяких випадках приходять до висновку про відсутність у держави права на отримання дивідендів та, відповідно, відмовляють у його захисті, якщо нарахування дивідендів не передбачено фінансовим планом підприємства, навіть, якщо обов'язковість їх сплати встановлено Законом України «Про Держбюджет» [9]. При цьому позиції судів, як правило, схожі в тому, що на відносини зі стягнення дивідендів, право на отримання яких державою гарантується законом, не розповсюджуються норми Законів України «Про систему оподаткування» та «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», оскільки такий платіж, як дивіденди, що сплачуються до Держбюджету корпоративними ГТ, не віднесено до загальнодержавних податків і зборів, вичерпний перелік яких встановлено ст. 14 Закону України «Про систему оподаткування». Така позиція судів не викликає сумнівів. Що ж до віднесення питання про порядок реалізації права держави на отримання дивідендів до предмету регулювання бюджетного законодавства чи норм права, які регулюють відносини власності і засади господарювання (у тому числі, норм ЦК України, ГК України, Закону України «Про господарські товариства»), слід зазначити наступне.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про АТ», яка в цілому узгоджується з п. 1 ст. 167 ГК України та ч. 2 п. 1 ст. 88 ЦК України, під дивідендом слід розуміти частину чистого прибутку АТ, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. Згідно зі ст. 167 ГК України право держави на отримання дивідендів є корпоративним правом, яке зумовлюється наявністю державної частки у статутному капіталі господарської організації, а відносини, пов'язані з реалізацією цього права держави, є корпоративними відносинами, які, виходячи зі ст. 172 ГК України, регулюються цим Кодексом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до нього.

Як справедливо відмічає П. О. Порошенко, передавши до статутного капіталу ГТ майновий внесок, держава втрачає право власності на такий внесок, набуваючи замість цього корпоративних прав [4, с. 51], реалізація яких передбачає здійснення державою своїх правомочностей шляхом участі в роботі органів ГТ, зокрема, і щодо участі в розподілі прибутку товариства та одержанні його частки (дивідендів) [5].

Отже, за своєю правовою природою право держави на отримання дивідендів є корпоративним правом, яке виникає у держави у зв'язку з її участю в ГТ, а його реалізація безпосередньо пов'язана з відповідними рішеннями органів управління товариства, порядок прийняття яких регламентується нормативно-правовими актами у сфері корпоративних відносин (нормами ГК України, Законами України «Про господарські товариства», «Про АТ», «Про управління об'єктами державної власності», законодавством щодо управління корпоративними правами держави).

У той же час, згідно зі ст. 29 Бюджетного кодексу України, дивіденди, нарахувані на частку майна, що належить державі в майні ГТ, є складовою частиною доходів Держбюджету, які згідно з бюджетною класифікацією віднесено до доходів від власності та підприємницької діяльності (додаток 1 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»). Однак слід враховувати, що відповідно до п. 20 ст. 2 Бюджетного кодексу України Закон про Державний бюджет України — це закон, який затверджує повноваження органам державної влади здійснювати виконання Держбюджету України протягом бюджетного періоду. Крім того, рішенням Конституційного Суду України (далі — КСУ) від 9 липня 2007 р. по справі № 1-29/2007 встановлено, що Закон про Держбюджет як правовий акт, чітко зумовлений поняттям бюджету як плану формування та використання фінансових ресурсів, має особливий предмет регулювання, відмінний від інших законів України — він стосується виключно встановлення доходів і видатків держави на загальносуспільні потреби, тому цим законом не може встановлюватися інше (додаткове) правове регулювання відносин, що є предметом інших законів України [12]. Згідно ж з рішенням КСУ від 22 травня 2008 р. по справі № 1-28/2008 Закон про Держбюджет є основним фінансовим документом держави, який через своє спеціальне призначення не повинен регулювати відносини в інших сферах суспільного життя [13].

Враховуючи вищевказане, а також те, що Законом про Держбюджет визначається загальна сума доходів, цей Закон відповідно до своєї мети має враховувати очікувані надходження від корпоративних прав держави, ґрунтуючись на приписах спеціальних нормативно-правових актів, норми яких і повинні в разі необхідності виступати беззаперечною правовою основою захисту відповідного права держави в судовому порядку. Отже, порядок реалізації права держави на отримання дивідендів, зокрема, порядок нарахування і сплати дивідендів, підлягає регламентації спеціальними нормативно-правовими актами, метою яких є врегулювання питань, пов'язаних із реалізацією та захистом корпоративних прав держави.

Втім задля досягнення зазначеної мети такі нормативно-правові акти потребують доопрацювання і вдосконалення передбачених ними механізмів реалізації та захисту права держави на отримання дивідендів, на що, зокрема, вказує і судова практика. Слід зазначити, що на недосконалість законодавства України як причину порушення права держави на отримання дивідендів звертала увагу і Рахункова палата України, аудиторами якої констатовано, що законодавча база щодо справляння дивідендів ГТ, нарахованих на акції (частки, паї), які є у державній власності, нестабільна, суперечлива і неузгоджена, внаслідок чого, наприклад, у 2007 р. потенційними платниками дивідендів було 1012 ГТ, що обліковуються в Реєстрі корпоративних прав держави, фактично ж сплачували дивіденди лише 36 ГТ або 3,6 відсотка від їх загальної кількості [14].

Так, ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», якою закріплено право держави на щорічне отримання дивідендів, не передбачає розміру дивідендів, що підлягають перерахуванню до Держбюджету, та порядку його визначення. Втім на підставі п. 3 ст. 7 цього Закону Постановою КМУ від 12 травня 2007 р. № 702 затверджено Порядок формування та реалізації дивідендної політики держави [15], відповідно до п. п. 2–5 якого базові нормативи і строки перерахування до Держбюджету дивідендів на наступний рік щороку визначаються на основі затверджених фінансових планів ГТ на поточний рік з урахуванням галузевих особливостей, обсягу одержаного прибутку, на підставі показників, передбачених Держбюджетом, тощо та затверджуються КМУ за поданням ФДМУ. У той же час цей Порядок не містить вимог щодо обов'язковості затверджених нормативів, а також реальних механізмів втілення в життя, внаслідок чого ці нормативи вважають для себе обов'язковими далеко не всі ГТ з державною участю.

Здавалося б, гарантувати реалізацію державою права на отримання дивідендів покликані фінансові плани ГТ, на що і вказує ВГСУ у постанові по справі № 15/590 [9], посилаючись на ст. 75, 89, 142 ГК України. Однак на практиці фінансові плани таких підприємств не завжди передбачають відрахування частини прибутку на виплату дивідендів (одним із свідчень цього є зазначена постанова ВГСУ). Причинами цього, зокрема, є недоліки Порядку формування та реалізації дивідендної політики держави щодо визначення базових нормативів перерахування дивідендів, на які зверталась увага вище, а також відсутність в Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансових планів державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв)

належать державі, та їх дочірніх підприємств [16] вимог про обов'язкове врахування у фінансових планах підприємств, затверджених у встановленому порядку базових нормативів. Цим порушується п. 5 ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», оскільки неврахуванням у фінансовому плані витрат на сплату дивідендів для відповідного підприємства фактично робиться виключення із правила, встановленого вказаною нормою права, однак, враховуючи, що це правило встановлене на рівні закону, виключення з нього може передбачатись тільки законом.

Не вирішують проблему і зміни до ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства» щодо обов'язку господарських товариств здійснювати виплату дивідендів із чистого прибутку у звітному році та/або нерозподіленого прибутку в розмірі не менше 30 відсотків, які внесені Законом України «Про Державний бюджет України на 2010 рік». Це пояснюється, по-перше, тим, що зазначені зміни застосовуються лише у 2010 році; по-друге, вони не відповідають ст. 75, 89 ГК України; по-третє, суперечать вищевикладеній позиції Конституційного Суду України, відповідно до якої Закон України «Про Держбюджет» не може встановлювати інше (додаткове) правове регулювання відносин, що є предметом інших законів України (у даному випадку, законів України, які регулюють діяльність господарських товариств).

Висновки та пропозиції.

Через вищевказані недоліки чинного законодавства єдиним на сьогодні нормативно-правовим актом, який одночасно закріплює обов'язок зазначених ГТ перераховувати дивіденди до Держбюджету в конкретному році та в розмірах, встановлених затвердженими базовими нормативами на цей рік, є Закон «Про Держбюджет». Однак, беручи до уваги, що до сфери дії цього Закону не входить регулювання питань, пов'язаних із реалізацією та захистом корпоративних прав, а також враховуючи необхідність удосконалення захисту права держави на отримання дивідендів, усунення недоліків законодавства, про які йшлося вище, доцільно здійснити шляхом внесення змін до спеціального нормативно-правового акта, що регулює відносини щодо управління корпоративними правами держави і встановлює обов'язок ГТ з державною часткою у статутному капіталі щороку сплачувати дивіденди на користь держави, яким є Закон України «Про управління об'єктами державної власності». У зв'язку з цим, доцільно п. 5 ст. 11 цього Закону викласти в наступній редакції: «Господарська організація, у статутному капіталі якої є корпоративні права держави, за підсумками календарного року зобов'язана спрямувати частину чистого прибутку на виплату дивідендів. Розмір чистого прибутку

ку, що спрямовується на виплату дивідендів, визнається відповідно до базових нормативів, які щороку затверджуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (далі — базові нормативи). Якщо корпоративні права держави становлять 100 відсотків у статутному капіталі господарської організації, суб'єкт управління (КМУ, ФДМУ, уповноважений орган управління) зобов'язаний за підсумками календарного року прийняти рішення про спрямування частини чистого прибутку на виплату дивідендів відповідно до базових нормативів, крім випадків, передбачених законом. Якщо корпоративні права держави становлять більш як 50 відсотків у статутному капіталі господарської організації, суб'єкт управління зобов'язаний забезпечити внесення до порядку денного загальних зборів питання про спрямування частини чистого прибутку на виплату дивідендів на користь держави і прийняття рішення про спрямування частини чистого прибутку на виплату дивідендів на користь держави відповідно до базових нормативів, крім випадків, передбачених законом. Якщо корпоративні права держави становлять менш, ніж 50 відсотків у статутному капіталі господарської організації, суб'єкт управління зобов'язаний забезпечити ініціювання внесення до порядку денного загальних зборів питання про спрямування частини чистого прибутку на виплату дивідендів на користь держави відповідно до базових нормативів і голосування за прийняття відповідного рішення, крім випадків, передбачених законом».

З метою захисту права держави на отримання дивідендів необхідно також доповнити п. 2 Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансових планів державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі та їх дочірніх підприємств [16], наступними словами: «У фінансовому плані обов'язково передбачаються відрахування до Державного бюджету України частини чистого прибутку товариства відповідно до базових нормативів, затверджених в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, крім випадків, передбачених законом».

Вищевведені пропозиції спрямовані на удосконалення захисту права держави на отримання дивідендів і усунення передумов неоднозначного застосування судами правових норм щодо такого захисту, а також на більш чітку регламентацію обов'язків суб'єктів управління корпоративними правами держави, які саме і мають забезпечувати отримання державою дивідендів шляхом суворого дотримання приписів законодавства. Водночас ці пропозиції не порушують права інших учасників господарських товариств, оскільки враховують обсяг по-

вноважень держави в особі уповноважених нею органів в залежності від розміру корпоративних прав. Втім важливо мати на увазі, що відповідно до ст. 25 Закону «Про АТ» кожною простою акцією АТ її власнику надається однакова сукупність прав, тому, приймаючи рішення про сплату дивідендів на користь держави, необхідно враховувати також права інших акціонерів на отримання дивідендів, що відповідає і рекомендаціям ВГСУ від 28 грудня 2007 р. № 04-5/14 [17].

Література

1. Кібенко О. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis ЕС та законодавства України / О. Кібенко, А. Пендак Сарбах. — К. : Видавнича організація «Юстініан», 2006. — 496 с.
2. Вінник О. М. Акціонерне право : навч. посіб. / О. М. Вінник, В. С. Щербина. — К. : Атіка, 2000. — 544 с.
3. Гончаренко А. Права акціонера, пов'язані із виплатою дивідендів / Аліна Гончаренко // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 12. — С. 106–107.
4. Порошенко П. О. Державне управління корпоративними правами в Україні. Теорія формування правовідносин : монографія / П. О. Порошенко. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — 104 с.
5. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : дис. канд. юрид. наук : 12.00.04 / Д. І. Погрібний. — Харків, 2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/345483.html>.
6. Постанова Вишого адміністративного суду України від 27 травня 2009 р. по справі № К-22652/07 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
7. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 7 квітня 2009 р. по справі № 6/536 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
8. Постанова Вишого господарського суду України від 29 січня 2009 р. по справі № 8/264 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
9. Постанова Вишого господарського суду України від 2 квітня 2008 р. по справі № 15/590 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
10. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 7 квітня 2009 р. по справі № 6/26 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
11. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 7 квітня 2009 р. по справі № 6/537 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

12. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. у справі № 1-29/2007 за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) // Офіційний вісник України. — 2007. — № 52. — Ст. 138.

13. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 р. у справі № 1-28/2008 щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України // Офіційний вісник України. — 2008. — № 38. — Ст. 22.

14. Дивіденди держави — де вони?! [Електронний ресурс] : офіційне повідомлення прес-служби Рахункової палати України. — Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/article/main?art_id=1072262&cat_id=498.

15. Про затвердження Порядку формування та реалізації дивідендної політики держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 702 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 37. — Ст. 66.

16. Про затвердження Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансових планів державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання, у статутному фондi яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі, та їх дочірніх підприємств : Наказ Міністерства економіки України від 21 червня 2005 р. № 173 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 28. — Ст. 203.

17. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 28 грудня 2008 р. № 04-5/14 // Вісник господарського судочинства. — 2008. — № 1. — Ст. 22.

Подано до редакції 09.09.2010 р.

УДК 347.9

О. С. Фонова,

суддя

Господарського суду

Луганської області

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТРУДНОЩІ ЗУСТРІЧНИХ ПОЗОВІВ

Зустрічний позов — один з процесуальних заходів, за допомогою якого відповідач одночасно як задовольняє власні вимоги до позивача, так і захищається від первинного позову.

Поняття зустрічного позову характеризується основними двома ознаками. По-перше, зустрічний позов є самостійним позовом, який так само може бути пред'явлений окремо від первинного позову, тому він повинен задовольняти всім умовам, що ставляться до звичайних позовів.

По-друге, зустрічний позов — один із засобів захисту відповідача проти вимог позивача, тому він повинен повністю або частково унеможливити задоволення первинного позову. Впливати подібним чином може не кожен позов, а лише такий, що відповідає вимогам, про які мова піде нижче.

Господарський процесуальний кодекс України містить обмаль положень, які б регулювали питан-

ня подання та розгляду зустрічного позову (всього одну статтю).

Відповідно до ст. 60 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України) відповідач має право до прийняття рішення зі спору подати до позивача зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом. Зустрічний позов повинен бути взаємно пов'язаний з первісним. Подання зустрічного позову провадиться за загальними правилами подання позовів [1].

Проект ГПК України від 06.03.2008 р. № 2178 також містить одну ст. 149, за змістом якої відповідач має право пред'явити зустрічний позов як до так і під час попереднього судового засідання. Зустрічний позов пред'являється за загальними правилами пред'явлення позовів.

Зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взає-

© О. С. Фонова, 2010